

„EHITUSMEISTER SOLNESS“

AASTAL 2004

ÜLO TONTS

Henrik Ibsen, „Ehitusmeister Solness“.
Lavastaja, lava- ja muusikaline kujundaja
Mati Unt. Kostüümikunstnik Jaanus
Vahtra. Tõlkija Henrik Sepamaa.
Osades: Hannes Kaljujärvi, Kais Adlas
(esimestel etendustel Raine Loo), Jüri Lu-
miste, Evald Aavik, Jaak Prints, Karin
Tammaru ja Kersti Heinloo.
Esietendus 12. XI 2004 „Vanemuise“
väikeses majas.

1

Viimaste aastate harvadest teatrikirjutamistest on selgesti kõige meeldivam olnud sõnavõtmine Mati Undi „Kirsiaia“ puhul „Vanemuises“ (Mis seal siis on? TMK 2002, nr 2). Lähtekohaks oli tõrgete ja ebaluseta kulgenud, emotsionaalseltki eriti intensiivne suhe vaadatud etendustega. Teatrirõõm siis, kui hästi lihtsalt ütelda. Arvustaja põhimõttelised otsustused langetas vaataja, ise sellest midagi teadmata.

Ka nimetatud arvustuse ülelugemine viib aina veel tolle „Kirsiaia“ kontakti. Tekib ka küsimus, millele vastata ei oska: mispärast on rollidest räägitud nii vähe ja valikuliselt, kui ainet oli hoopis enamaks? Seletuse muidugi leiab, aga see võib ka enesevabandus olla: tervik, summa oli nii mõjuv, et osaliste konkreetset panused oma tähendusest midagi kaotasid.

Undi „Ehitusmeister Solnessiga“ kontakteerumisel läheb lugu üksjagu

teisiti, et mitte ütelda – lausa vastupidi. Küllap ka seepärast „Kirsiaed“ end meelde tuletabki. „Solnessi“ rollid intriigeerivad, etendus on suuremalt jaolt huviga jälgitav. Tervikut vaatamise käigus ometi ei sünni, selle kokkupanemine ei taha õnnestuda ka pärast korduvat vaatamist.

„Kirsiaia“ arvustuse pealkiri, mis eespool nimetatud, sobiks ka „Ehitusmeister Solnessi“ puhul. Küll oleks küsimise sisu seekord hoopis teine – mitte enam retooriline, vaid tõsimeeli teada tahtmisele ja saamisele suunatud. Arvustuse pealkiri oli tookord lavastajalt laenatud. Selle küsimuse varal selgitas lavastaja kavalehel oma lähtesuhet Tšehhovi näidendiga. Lavastus näitas, et näidend ise oligi olnud see, mis huvitas.

Seekord on lugu tüki maad keerulisem ja salapärasem. „Võtan ikka sellepärast, et mul on vaja,“ seletas lavastaja 1999. aasta juunis lavastajaüliõpilastele antud usutluses, kuidas töökava kujuneb. Keeruline asi, ega napolisemalt ja umbsemalt ütelda vist ei saagi. Tolles usutluses on samas küsimuses muudki teksti, „on vaja“ jääb aga asjaks iseeneses.

„Ehitusmeister Solnessi“ lavalettoomine näikse kuuluvat nimelt kategooriasse „on vaja“. Näidendi enda järeleproovimine ja avastamine selle valimise põhjus olla ei saanud, seda võib üsna kindlalt arvata. Liiga omaette seisavad näidend ja lavastus, nende suhe kord laabub ning siis jälle mitte. Asi ei ole stii-

Kas kujulise
võimu peitmine
peab aitama
rõhutatumalt
esile tuua
Solnessi
(Hannes
Kaljujärv)
tegelikku võimu
oma palgaliste
üle, selle võimu
nautimine kaasa
arvatud?

liihtsuses või selle puudumises, viimasega oleme ammu harjuda jõudnud. Nimelt seda näidendit pidi vaja olema, aga mispärast just, lavastusest ei selgu.

Võib aga olla, et õige või vähemalt õigem oleks siinkohal mõtelda hoopis teisiti ja lihtsamalt. Suure osa vaatajate jaoks on Ibsen ikkagi ainult kunagi kuskil kuulnud nimi. Ons näidendi ja lavastuse kõrvutamisel siis üldse mõtet? Vaataja näeb, mida ta just näeb, muu temasse ei puutu. Nimelt niiviisi võtavadki asja päevalehtede toimetustes palgal

olevad inimesed, kes esietenduste puhul tekste kirjutavad, mida me inertsisit ikka veel teatriarvustusteks nimetame.

2

„Unt on toonud ehitusmeister Solnessi (Hannes Kaljujärv) loo tänasesse päeva: kõik märgid tekstikohendustes, tegelassuhetes, kostüümides viitavad sellele. Oleme Eestis 2004,“ kirjutab Margot Visnap (Keskea kriisis mehed teatrilaval? „Sirp“ 10. XII 2004).

Kas kõige
puhtamate
paberitega tuleb
seekordsest
Solnessi-mängust
välja Kersti
Heinloo Hildena?

Kadestamisväärset selge nägemus lavastusest, eriti veel, kui päevalehekriitikas ilmsiks tulnud vastukõnelemised ja kidakeelsus siia kõrvale seada. Argumente Visnapil jätkub, aga siiski nagu imelik mõelda, et nimelt siin sundiv „oli vaja“ peidus ongi. Mispärast nii tülikas-riskantne variant, kui tänase Eesti pildistamine oli taotluseks?

Siinse arvustuse pealkiri oli variandina olemas juba enne Visnapi loo ilmumist. Selle taust on teatrilooliste allusioonidega. Üsna lihtne seletada ja kee-

ruline selgeks rääkida. Kolmkümmend aastat tagasi – 1974 – lavastas „Ehitusmeister Solnessi“ Voldemar Panso. Kas tänaselt ajalooliselt vahekauguselt tohib juba ütelda, et tegemist oli suure teatri-mehe ühe lahkumisetendusega? Pean muidugi silmas, kui jõulise üldistusena looja ja looming Panso Ibseni-tõlgenduses esile tõusid. Kui mälu ei peta, teatri-sündmuseks too lavastus ei tõusnud. Küll andis Panso ettevõtmine põhjust ja ainet süvenevateks kriitikakõnelusteks. Päevakriitikast distantseeruv vaatleja

Ibsenil kahtlustavad Solnessid teineteist haige olemises. Hooliva suhtumise avalduseks ennekõike see näidendis jääbki. Undi näidatud loos saavad subjektiivsetest oletustest tõsiasjad, millest ei ole võimalik mööda vaadata. Aline Solness – Raine Loo, Halvard Solness – Hannes Kaljujärv.

Mira Stein avaldas mahuka esseeartikule „Ehitusmeister Solness aastast 1974“ („Teatrimärkmik 1973/74“, Tallinn, 1976, lk 210–241). Lavastuses tõusis esile näidendi nime tegelane. Seda mitte niivõrd näitlejakunsti absoluutmõõdus, kui tõlgitsuse konkreetse sihivõime, mida ka dateerimine, lavastuse aasta veelkordne esiletõstmine pidi rõhutama. Selle taga on äratuntavalt näidendi ja lavastuse tavalisest keerukam suhe.

Kolmkümmend aastat hiljem on olukord sellesama näidendi lavaletoomisel põhimõtteliselt samasugune, see tähendab keeruline. Erinevus on selles, et kui Panso ja Ibseni pingestatud vahekord laskis end kokkuvõttes hästi seletada, on seletajad seekord täbaramas seisus.

Kuidas oli tookord? „Ibseni „Solness“ on skeptilisem, eetilisel karmim ja kompromissitum, jahedam, kaugelt vaadatum; lavastus – helgem, avatum, kirgliku usuga inimese-kunstniku enesületamise potentsiaali. Ibsenil on

kahtlus ja lõpuks katastroof (...); Panso – usk loomisvõime imesse, looja pidevasse uuenumisse, loomistahte igavesse noorusesse,“ kirjutab Stein („Teatrimärkmik 1973/74“, lk 211). Kriitik teadis, et Panso lavastus on näidendi „põhiprobleemi interpretatsioonilt väga lähedaselt isiklik“, koguniski pihtimustlik. „V. Panso võimendab Ibseni probleemistiku üht tahku, loominguprobleemi, oma teatrikeeletahenditega, transponeerides teose põhiatmosfääri ühtlasi teise, mažoorsemasse helitõugu.“ (Sealsamas.) „Panso on näinud Solnessi helgemana, kui nägi Ibsen.“ (Sealsamas, lk 214.)

Ons äsja tsiteeritud teksti võimalik täna veel tõsiselt võtta? Tähendab see veel midagi? „Usk loomisvõime imesse“ – mitu tundmatut koos, mis see küll olla võiks?

Kolmkümmend aastat tagasi niisugune tekst Eestis ebalust ei tekitanud. Stiil võib-olla küll, aga sisu see ei tühistanud. Looming eeldas ja otse nõudis

Kas see Hilde on
üldistus
praegusest
noorest
sugupõlvest ja
tema täielikult
muutunud
elutunnetusest,
milles elust ongi
saanud mäng?

annet, andekust, loojat. Tahtmisest ja auahnusest ei piisanud. Lihtviisiliste tegijate aeg kunstis oli alles ees, veel kuskil silmapiiri taga.

Nii et kui me tänase Solnessi puhul kogunisti loojast ei kõnele, ei ole põhjus pelgalt Undi lavastajamõtte toimimise eripäras, vaid ka selles, kuidas kunstist arusaamine Ibseni ja Panso aegade järel on muutunud. Mis muidugi omakorda peegeldab maailma muutumist terveni. Loomisviitelised tekstikohad on etenduses ka nüüd olemas, aga kuidas

on nende tähendusega? Pansol tuli looja esiletõstmiseks, nagu temal seda vaja oli, teose põhiatmosfääri muuta. Midagi sellesarnast on Ibseni näidendiga toimunud ja toimub ka seekord, muutumise suund küll teine ja kuidagi nagu selgusetu. Või on asi ka selles, et olen näidendis kinni ja ei taha muutuste summat täies mõõdus tunnistada?

Ibsenil kahtlustavad Solnessid teineteist vastastikku haigeolemises. Hooliva suhtumise avalduseks ennekõike see näidendis jääbki. Undi näidatud loos

Kas lavastaja on Hilde kuju kavandades lavastuse lausa meelega tasakaalust välja viinud?

saavad subjektiivsetest oletustest tõsi-
asjad, millest ei ole võimalik mööda
vaadata. Lavastuse esimeste etenduste
Aline (Raine Loo) haigeolemine oli kui-
dagi silmaga nähtav. Kas rollijärglase
(Kais Adlas) efektnel süstlavise on põh-
jendatud sellega, et uue Aline lavaku-
just haigeolemine kuigi selgesti kätte ei
paista? Väga erineva faktuuriga näitle-
jad samas rollis järjestikku, kusjuures ka
uut Alinet tuleb siiralt tunnustada. Kui
lavastaja läheb välja näidendi muutmi-
sele, nagu seekord on mindud, kaotab
näitlejalooming üsna paratamatult mi-
dagi oma iseseisvusest ja orgaanilisusest.
Ka Panso „Ehitusmeister Solnessist“
lugedes hakkab silma, kui vähe kir-
jutati Heino Mandri Solnessist ja kui
palju Panso loodust.

Kas kõige puhtamate paberitega tu-
leb seekordsest Solnessi-mängust välja
Kersti Heinloo Hildena?

3

Ehk on Margot Visnapi juba meenu-
tatud järeldus – Solnessi lugu on „Va-
nemuisse“ lavastuses tänapäeva toodud
– siiski sisukam, kui näidendis kinni-
olevale kriitikust vaatajale paistab? Re-
servatsiooniga, et Eesti kohamäärusena
on tarbetult konkreetne. Kui vaatluse all
on inimese totaalne taandareng, loevad
riigipiirid ja lokaalkoloriit veelgi vähem
kui muidu.

Ainult, kuidas jääb Ibseniga? Ühest
võimalusest temast mööda minna oli
eespool põgusalt juttu. Kavalehest sel-
gub, et midagi nii radikaalset lavastaja
plaanides olnud ei ole. Lavastaja esitab
huvitavaid viiteid näidendi autobio-
graafilistele tagamaadele. Ei puudu aga
ka vihje soovile omatahtsi talitada:
„Kust me päriselt teame, mida Ibsen
mõttles?“

Panso rääkis Ibseni näidendist – õieti küll mõisteid natuke segamini ajades oma lavastusest – teda assisteerinud Merle Karusoo vahendusel nii: „See näidend on loojast ja loomingust. Loojast, kelles võistleb noorus ja vanadus. Noorus temas ei taha alla anda, see ongi Solnessi geniaalsus” (Merle Karusoo. „Ehitusmeister Solness”. „Teatrimärkimik 1973/74”, lk 201). Ja sellestamast veel: „Solnessi tuum on peaaegu vastupidine sellega, millisena me teda praegu läbi tüki näeme. Ta on elurõõmus, tugev inimene. Läbi tüki näeme teda taanduvana, surmamõtteid hauduvana.” (Seal-samas, lk 203.)

Niisiis otsene vaidlus Ibseniga – või ka klassiku äraseletamine tema enda vastu: Solness ei ole niisugune, nagu Ibsen teda näitab, vaid „peaaegu vastupidine”.

Taanduvat ja surmamõtteid hauduvat Solnessi näeme ka Mati Undi lavastuses. Protsess on aga palju kaugemale arenenud, kui näidendist võib lugeda, ning miski ei lase arvata, et tegelikult oleks Solnessi seis teistsugune või nähtavale koguni vastupidine. Ibseni remargis on avastseenis oma büroosse alluvate juurde ilmuv Solness „veidi vanaldane, terve ning tugev”. Undi lavastuses näeb vaataja mitte peaaegu, vaid risti vastupidist. Eeslava parempoolsest külgtrepist ronib ja komberdab lavale – ikka oma alluvate juurde – halvasti liikuv, nägemis- ja koordinatsioonihäiretega peaaegu et turd mees, miskipärast hommikumantli väel. Komplekt irriteerib seda enam, et vanadusest märke ei ole. Mispärast ja milleks see veiderdav hädisusemäng inimeste ees, kes, nagu kohe selgub, Solnessi liigagi hästi tunnevad? Kas kujulise võimu peitmine peab aitama rõhutatumalt esile tuua Solnessi tegelikku võimu oma palgaliste üle, selle võimu nautimine kaasa arvatud?

Võimu ja selle näitamine on Ibsenilt, selle põrpi võimendamise näitleja Kal-

jujärve kaudu lavastajalt. Kuhjaga tähendust täis avang, mille mulje kestab läbi etenduse.

„Kaljujärve Solness on üks väga eba-meeldiv tüüp,” kirjutab Margit Tõnson sümpaatse otsekoheusega („Eesti Päevaleht” 1. XI 2004). Ütleb ka konkreetsemalt: tõusik ja kibestunud karm elumees. Tõlgitsemine tõlgitsemiseks, Ibsenil on teistsugune inimene. Mäng käib Ibseni teksti mööda ning selgusest jääb puudu. Unt panustas jälle kord Kaljujärvele ja Kaljujärv ei vea alt. Jälgime aga küllap rohkem andekat näitlejat ja vähem rolli, mille piirjoontes on selgustust. Või klammerduda ikkagi Margot Visnapi pakutud varianti „Eesti 2004”, nii et selgus ja mõistmine tuleks väljastpoolt, sotsiaalsest kontekstist, milles lavastus sündinud ja milles seda esitatakse?

Kuidas Pansol vaidlus Ibseniga korralda läks? Kriitika, just toetav kriitika, näitab, et kerge see ei olnud. Lavastaja nägemuse eest seisid jõuliselt Heino Mandri Solness ja Mari Lille Hilde, aga lavale jõudnud tulemuses oli rohkesti niisugust, mis vajas üleseletamist. Solnessist hõlpsamini sobis näidendiga Mari Lille Hilde: „Imetluse ja armastuse märk otsa ees, läbi lastud südamlük-rõõmsaid kiiri kiirgavast huumoripristmast” (Leenu Siimisker. „Ehitusmeister Solness” Noorsooteatris. „Sirp ja Vasar” 31. V 1974).

Kui kaugale jääb või kui kaugale õieti on oma eelkäijast läinud Kersti Heinloo säravalt mänguline, lakkamatus muutumises alati iseendaks jääv Hilde? Missuguseks iseendaks? Vaino Vahingu kokkuvõtte rollist (areng „koketeerivast plikast hirmuäratavaks naiskura-diks” – „Areen” 25. XI 2004) minu kogemusega ei sobi. Kisub nagu psühholoogilise realismi poole, mille puudumist Vahing lavastuses tähele pani. Ise küll ei tea, missugune see tüdruk-naine tegelikult on või olla võiks. Mäng rollis on nii lakkamatu ja ammendamatu, et

Üks oletus veel, mis peaks selles reas küll viimane olema: selle Hilde pärast nimelt seda lavastust vaja oligi.

Alan Proosa fotod

see ei tundugi varsti enam mänguna. Vahingule hästi tuttav *homo ludens*, aga mitte enam klassikalises, vaid rõhutatult tänapäevases tähenduses? Kas see Hilde on üldistus praegusest noorest sugupõlvest ja tema põhjani muutunud elutunnetusest, milles elu ongi muutunud mänguks? Ibseni Solnessi hirm pealetuleva nooruse ees tähendas midagi muud – aga seekord on laval ka hoopis teine Solness. Sellest vaatekohast tõuseb võtmetseeniks Hilde ja Ragnari (Jaak Prints) dialoog kolmandas vaatuses. Solnessi paikapaneval Ragnaril lasseb lavastaja seda teha rõhutatult kaas-aegses slängis. Ei olegi nagu üllatav ja on ikka ka, et ka seni „Ibseni keelt“ kõnelnud Hilde seda moodsat dialekti vabalt valdab. Solnessi hirm nooruse ees, mis Ibseni teksti kaudu jaolt psühhoosi-na mõjub, saab äkki reaalse sisu. Kui tundlikult Unt siin meie praegust tege-likkust kompab, näitab ka lavastuse retseptisioon ajakirjanduses. Andres Keil leiab võimaluse oma noorust meelde tuletades lavastusest kohe sõnavõtu algu-

ses distantseeruda ning süüdistab teatrit „lavastuste tegemises“ „vanemale publikule“ ja „keskealisele hillitsetud teatri-vaatajale“ („Postimees“ 15. XI 2004).

Kas lavastaja on Hilde kuju kavandades lavastuse lausa meelega tasakaalust välja viinud? Või mõtelda hoopis, et Hilde puhul saavutas lavastus mängulisuse, mis oleks pidanud tooni andma terves etenduses, aga mille Ibsen nurjas? Meelde tuleb kenitlev doktor Herdal (Jüri Lumiste) – mispärast, milleks? Üks oletus veel, mis peaks selles reas küll viimane olema: selle Hilde pärast nimelt seda lavastust v a j a o l i g i. Plaan, mis näitlejakunsti vaatekohast ka suurepäraselt täide on läinud.

Küsimuste ja oletustega olekski seekord sobiv lõpetada. Selles, kuidas Mati Unt oma lavastusi kujundab, lähevad arvamused lahku. Usun, et on teisigi peale siinkirjutaja, keda enesekordamine lavapildis ja muusikas põrmugi ei häiri.